

MEMÒRIA DE LA GUERRA A CATALUNYA¹

Pelai Pagès i Blanch
Universitat de Barcelona

Resumen

En este artículo se nos muestra el tratamiento de la memoria de la guerra en el caso de Cataluña en toda su complejidad, destacando a la vez que el tratamiento de esta recuperación por parte de los perdedores de la misma se lleva a cabo sin ningún ánimo de revanchismo y con la voluntad de no olvidar y con la esperanza de futuro.

Palabras clave: Memoria, Guerra, Cataluña, repressió

Abstract

This paper shows the treatment of the memory of the war in the case of Catalonia with all its complexities. Its author tries to emphasize at the same time that the recuperation of this memory by the losing side is being done without revenge spirit, will of no forgetting and, finally, hopes on the future.

Keywords: Memory, war, Catalonia, repression.

Ebre 38 - Núm. 3, pp 223-231

Revisita Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)

¹ El present text em va servir de base per a la meua participació a un dels Cursos dels Juliols, organitzat per la Universitat de Barcelona, l'any 2003 i per una de les meves intervencions al Seminari "Repressió política, justícia i reparació. La memòria històrica en perspectiva jurídica. Espanya i Amèrica Llatina (1936-2005)", realitzat a la Universitat de les Illes Balears (Palma de Mallorca) els dies 20 al 24 de febrer de 2006.

El tema del present article segurament és dels més complexos dels que es poden treballar sobre la guerra civil del 1936-1939, perquè no es tracta ja de parlar sobre un tema concret de la guerra, tal i com es va desenvolupar a Catalunya o a qualsevol altre indret de l'estat, sinó de la memòria que aquella guerra ha deixat a la nostra societat a l'actualitat. Centraré el tema basant-me sobretot en les recerques que he fet sobre el cas català. I el tema és complex per diverses raons :

1.- Perquè la memòria no és unívoca en el sentit que és la mateixa per a totes les persones. És evident, d'una banda, que un mateix fet viscut per persones diferents pot generar memòries clarament diverses i, en alguns casos, obertament contraposades. La memòria de les persones està molt mediatitzada per nombrosos condicionaments, que són, al mateix temps, els que configuren el record. L'edat, la classe social, el nivell cultural, la posició ideològica i política, etc. actuen sobre la memòria d'una manera determinant. I fins i tot el pas del temps fa que la memòria canviï. Ben segur que no és la mateixa la memòria de la guerra que un hom podia tenir dos o tres anys després d'haver-se acabat el conflicte que la que va tenir quaranta o cinquanta anys després.

Altrament, la memòria de les persones és selectiva: sovint hom recorda només el què vol recordar. Tot i que, com és ben sabut, les persones que van viure una experiència en la seva joventut tendeixen a recordar-la especialment a la seva vellesa.

2.- En segon lloc, el tema de la memòria disposa també d'una vessant clarament social : no és només la memòria individual, sinó també la memòria col·lectiva. I en aquest punt, són diversos els factors que actuen a l'hora de configurar la memòria d'una col·lectivitat sobre un determinat fenomen històric que l'ha afectat de ple:

a) en primer lloc, naturalment, la transmissió oral, que sovint ve donada per via familiar, de pares a fills. Per exemple : la meua memòria històrica que se m'ha tramès per via familiar arrenca del sexenni revolucionari, quan la meua àvia em cantava cançons de la revolució de 1868, i posteriorment cançons contra en Maura, de l'època de la guerra d'Àfrica, etc. No cal dir que la guerra civil forma part de la meua memòria històrica, tot i no haver-la viscuda. També naturalment perquè vaig patir les conseqüències d'aquella guerra.

b) una segona manera de transmetre la memòria històrica és evidentment a partir del discurs oficial que s'elabora des del poder : la memòria, en aquest punt, passa a dependre directament dels interessos del poder en cada moment històric. I des del poder s'elabora un determinat discurs històric que té com a funció fonamental servir el projecte del govern de torn. No hi ha estat al món que no tingui un discurs històric que intenta imposar al conjunt de la societat i actuar com a "memòria col·lectiva".

3.- I aquest aspecte, en el nostre cas, és especialment important si tenim en compte que la guerra civil va provocar una ferotge dictadura de gairebé quaranta anys de durada. Perquè va afectar tant la transmissió oral en el si de la família, com el discurs històric oficial. Evidentment, la situació de dictadura va provocar que el tema de la guerra civil en determinats moments fos tabú en l'ambient familiar, pel perill que podia comportar defensar posicions diferents a les oficials. O que el record fos tant cru, que es produís un esforç per oblidar-ho. Recentment, els dos periodistes Daniel i Jaume Serra, autors del documental i del llibre *La guerra quotidiana*, han explicat que ells —que pertanyen a la generació que està entre els 25 i els 35 anys— van començar a sentir a parlar de la guerra civil quan van començar a preguntar els seus avis amb motiu d'elaboració del documental, però el què més els va sorprendre fou la ignorància dels seus pares

sobre la guerra². Perquè allò que els seus avis els hi explicaven també els seus pares ho sentien per primera vegada. És evident que, en aquest cas, els pares dels germans Serra havien nascut o a finals de la guerra o a començaments del franquisme, i havien estat víctimes d'un silenci imposat per unes condicions molt excepcionals. És aquella generació perduda, nascuda en la immediata postguerra, i que va créixer sota la por imposada pels vencedors.

La meva generació, en canvi, que tenia avis i pares que havien viscut la guerra, i que en conservaven un record ben viu, fos positiu o negatiu, va tenir una accessibilitat més fàcil a la memòria dels seus. Evidentment, parlo a nivell general, perquè de por en va existir durant tota la dictadura i a Catalunya "els rojos" van ser "rojos" fins a la fi del franquisme. La guerra civil, d'una o altra manera, va ser present a la nostra societat fins a la fi del franquisme : el dia de la victòria d'aquella guerra, per exemple, va seguir celebrant-se inexorablement cada primer d'abril, fins a la mort del dictador.

No cal dir que el discurs oficial d'aquella guerra dins de la nostra societat va ser objecte també dels canvis polítics soferts : durant el franquisme la guerra civil era aquella "*cruzada de liberación nacional*" que un sector de l'exèrcit va portar a terme per alliberar Espanya del poder comunista. Amb el pas del temps aquest discurs, que quedava recollit als textos escolars, a les enciclopèdies de l'ensenyament primari i als llibres de text del batxillerat, va anar moderant-se, però va reaparèixer amb molta virulència a finals del franquisme, com queda reflectit en el darrer discurs que va pronunciar Franco el dia 1 d'octubre de 1975, poques setmanes abans de morir, on va parlar, altra vegada, de *contubernio masónico-comunista*.

Durant la transició es va canviar el discurs: tots fórem culpables. Les responsabilitats havien d'ésser compartides i a ningú se li havia d'imputar res. La transició es va portar a terme sota un pacte de silenci sobre el passat que passava, sobretot, per no exigir responsabilitats a l'entorn de la repressió franquista, que s'havia mantingut impertèrrita fins el mateix moment de la mort del dictador. I aquest ha estat el discurs que des de l'actual monarquia democràtica s'ha anat mantenint fins pràcticament l'actualitat, de tal manera que no fou fins el 20 de novembre de 2002, quan es va portar a terme una condemna política unànime de totes les forces polítiques contra l'aixecament militar que va donar lloc a la guerra civil. Va ser en el marc del Congrés de Diputats. Però el tema de la repressió franquista encara aixeca ampolles.

En aquestes condicions la memòria de la guerra estava molt mediatitzada, sobretot la memòria dels vençuts. Perquè la gent encara tenia por a parlar i a explicar les seves experiències. És veritat que durant els primers anys de la democràcia i en el decurs dels anys vuitanta es varen publicar llibres de tota mena i tothom hi va poder dir la seva, però la transcendència social va ser mínima. Voldria recordar, especialment, dos moments importants per a la recuperació de la memòria històrica sobre la guerra : quan l'any 1979 la Universitat de Barcelona celebrà a Barcelona el primer congrés sobre la guerra civil que tenia lloc en tot l'estat espanyol i quan l'any 1986 es va commemorar el cinquantanari de la guerra civil espanyola. El Congrés de 1979 va ser espectacular : hi van participar no només estudiosos de la guerra, sinó protagonistes de totes les tendències, que van reproduir els seus punts de vista i les seves posicions polítiques i ideològiques, com si la guerra hagués acabat tot just feia uns mesos. Només van renunciar a participar-hi els franquistes. L'únic que va acceptar de participar-hi fou l'historiador i militar Ramón Salas Larrazábal. Però un fet insòlit que es produïu fou que el Col·loqui, que havia d'ésser

2 SERRA, D.; SERRA, J. (2003): *La guerra quotidiana. Testimonis d'una ciutat en guerra (Barcelona 1936-1939)*. Barcelona: Columna.

universitari i d'estudiosos, es va veure desbordat per una quantitat d'excombatents d'aquella guerra a la que no els vam poder negar l'accés. Era evident que la gent que havia participat a la guerra tenia ganes de parlar-ne³. A la celebració del cinquantanari l'any 1986 s'esdevingué un fenomen similar : per primera vegada a molts pobles de Catalunya es van celebrar conferències i actes sobre la guerra civil i això va proporcionar l'oportunitat a molta gent de parlar sense embuts de la guerra, i de la seva experiència. Naturalment a gent que formava part del bàndol dels perdedors i que havien hagut de callar estoicament durant molts anys. Però aquests dos esdeveniments van acabar sent molt puntuals i, a la pràctica, no van mantenir una continuïtat en el temps.

Han hagut de passar pràcticament vint-i-cinc anys després de la mort de Franco, perquè el tema de la guerra civil tornés a ocupar un lloc destacat en les preocupacions ciutadanes i tornés a ésser objecte d'interès, més enllà dels estudiosos. Només vull recordar alguns esdeveniments recents: l'estrena de la pel·lícula de Ken Loach, *Terra i Llibertat*, l'any 1995, va tenir un impacte social indubtable tant al nostre país com a l'estranger. En aquest cas el film rememorava un episodi especialment conflictiu de la guerra : els fets de maig de 1937 i la repressió que patí el POUM a mans dels agents stalinistes. Des de finals dels anys noranta i, sobretot, a partir de l'inici del nou segle, l'interès social i mediàtic sobre la guerra s'ha centrat en el tema de la repressió franquista i de les fosses comunes on foren enterrats milers de republicans assassinats pels franquistes a l'inici i a la fi de la guerra. De fet aquesta era una

de les assignatures pendents des de la transició : si els morts de la repressió republicana havien meregut tots els reconeixements possibles en el decurs de la llarga dictadura franquista, en canvi els morts de la repressió franquista seguien en el més absolut dels oblidats. Però s'ha hagut d'esperar molts anys abans no es fes un reconeixement d'unes víctimes que havien mort en defensa de la República i d'un estat democràtic. I no deixa d'ésser emblemàtic que no va ser fins el mes d'agost de l'any 2000 que el Govern de la Generalitat aprovava un decret que preveia indemnitzacions econòmiques als qui havien sofert presó sota el franquisme i tenien més de 65 anys. Mentre els guerrillers, els maquis de la immediata postguerra, van haver d'esperar el 16 de maig del 2001 perquè el Congrés de Diputats aprovés una resolució unànime que reconeixia la lluita dels guerrillers : a partir d'aquests moments els guerrillers deixaven d'ésser, a efectes oficials, "bandolers" i delinqüents comuns, com seguien essent fins ara...

Tot aquest seguit de reconeixements s'han vist afavorits per la creació de tot un seguit d'associacions d'àmbit nacional o estatal, creades moltes d'elles a finals dels anys noranta, i que s'han plantejat com a objectiu bàsic la recuperació de la memòria històrica. Associacions com Arxiu, Guerra i Exili (AGE), la murciana Asociación Caídos por la Libertad, la més recent Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica, s'afegeixen a d'altres com "Dones del 36", creada el, o l'Associación de Familiares y Amigos de la Fosa Común de Oviedo, o la més antiga Associació d'Expresos Polítics de Catalunya, que perseguien recuperar la memòria dels vençuts, en un moment en què l'alarma politicomilitar que podia haver existit durant la segona meitat dels anys setanta i bona part dels vuitanta estava ja desactivada : si durant la transició bona part de la cúpula militar de l'exèrcit espanyol encara havia fet la guerra amb Franco, vint-i-cinc anys després aquesta eventualitat havia ja desaparegut. I l'argument que durant tants anys havia defensat

3 Jordi Planas, que juntament amb Emili Giralt i amb mi mateix, fou un dels organitzadors del Col·loqui, i actuava de secretari, ha explicat que quan a un dels combatents se li va sol·licitar que pagués la inscripció al Col·loqui s'hi va negar amb el contundent argument de què "si nosaltres no haguéssim combatut, vostès no podrien fer ara el seu Col·loqui". A la presentació a BROUÉ, P.; FRASER, R.; VILAR, P. (1980) : *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*. Barcelona: Ed. Fontamara.

la dreta –i que encara defensen molts sectors polítics i socials– segons el qual és negatiu per la democràcia reobrir velles ferides de la guerra, era contestat per un altre més contundent : el coneixement i reconeixement de la història per una societat democràtica ha d'ésser sobretot una garantia de futur, perquè no es tornin a reproduir episodis similars.

A partir, doncs, d'aquesta nova situació s'ha produït una onada d'interès sobre la guerra civil, en forma de recuperació de la memòria. Només un exemple : en el que portem de l'any 2003 s'han publicat només a Catalunya un mínim de quatre llibres que recullen memòries de la guerra civil : *La guerra quotidiana*, dels germans Daniel i Jaume Serra, les memòries d'Otilia Castellví *De les txeques de Barcelona a l'Alemanya nazi, Amb el biberó a les trinxeres*, d'Hermínia Esteban, que recull la memòria d'una trentena de soldats de l'anomenada quinta del biberó, i el llibre, del qual jo mateix en sóc autor *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939). Testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya*, on es recullen els testimonis i records d'una quarantena de dones i d'homes que van viure i patir des de Catalunya i des de la posició dels vençuts les conseqüències de la guerra civil⁴. Això sense comptar que el novembre del 2002 van aparèixer les memòries de Miquel Siguan *La guerra als vint anys* i la nombrosa producció que segueix publicant-se tant a dins com a fora de l'estat espanyol⁵.

És, doncs, a partir d'aquesta nova bibliografia –sense oblidar, però, llibres clàssics, com el de Ronald Fraser, *Recuérdalo tú y recuérdalo a los otros*⁶– que vull plantejar el tema de la memòria de la guerra, tenint en compte, però, que els testimonis actuals, homes i dones que tenen més de vuitanta anys, en la majoria dels casos, durant la guerra eren joves, alguns molt joves: els nascuts a partir de 1915 –els més vells, si exceptuem els pocs casos dels qui van néixer abans de 1910– ara s'acosten als noranta anys, mentre que els nascuts els anys 1920-1921, que eren molt joves quan va esclatar la guerra, en tenen ja més de vuitanta. De fet es tracta de la darrera generació que va viure i va participar directament en la guerra civil, perquè la generació posterior en pot tenir un lleuger record d'infantesa però ja no hi va participar. Tot i això, el record de l'infant també és extraordinàriament interessant.

En primer lloc, el que primer s'evidencia entre els testimonis que van viure la guerra és que en tots els casos la guerra va marcar les seves vides de manera decisiva : pels vençuts perquè per molts d'ells va representar anys de presó, d'exili, de marginació política i social i encara avui molts parlen de l'abans i del després de la guerra. Com passava amb la meua àvia, morta el 1980, "abans de la guerra" o "després de la guerra" és un referent cronològic inevitable a les seves vides. És evident que la guerra va representar un tall i a vegades una ruptura en les seves vides. Pels vencedors que havien viscut la guerra a Catalunya i havien patit represàlies durant la guerra, la repressió republicana esdevé també un referent inevitable : és el cas de la Leticia de Miquel, a qui la repressió va matar el seu pare i tres germans⁷.

4 Pel llibre dels germans Serra, vegeu la nota 1. El llibre d'Otilia Castellví ha estat publicat pels Quaderns Crema a Barcelona el 2003. Tant el llibre de l'Hermínia Esteban, com el meu han estat publicats a Lleida, per Pagès editors.

5 A banda del llibre de Miquel Siguan, publicat a La Campana de Barcelona, el 2002, hom pot afegir-hi també l'autobiografia de Miquel Adillón i Baucells, *El último soldado del POUM*, que en forma d'autoedició va ser publicada a Vic el 2001. Hom pot trobar una selecció de llibres sobre la guerra civil, publicats des del 1999 a la revista *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939*, n° 1, maig 2003 i n° 2, desembre 2004 i en aquest mateix número 3. Publicacions de la Universitat de Barcelona.

6 FRASER, R. (1979): *Recuérdalo tú y recuérdalo a los otros. Historia oral de la guerra civil española*. II vols. Barcelona: Crítica.

7 El testimoni de Leticia de Miquel al llibre dels germans SERRA, *La guerra quotidiana*. Pp. 51-57 i també pp. 117-125.

En segon lloc, sorprèn la clarividència dels testimonis en el record. Per molt dolorós que el record fos, seguia tant viu en la memòria, que sovint semblava que s'hagués aparegut en el present com si hagués acabat de succeir. És veritat, com deia abans, que la memòria és selectiva, però, a desgrat d'això, cap testimoni tenia inconvenient a recordar, en la mesura que la memòria li ho permetia, episodis de la seva vida, per molt dramàtics o durs que aquests fossin. I en una guerra, naturalment, molts ho eren. Però a continuació he d'assenyalar que els testimonis en general en molts casos estaven impregnats d'emoció: era evident que, com sovint es diu, "recordar és tornar a viure". I molts pocs dels testimonis han estat incapaços d'explicar la seva història com si es tractés de la història d'un altre.

Finalment, voldria assenyalar que, a grans trets, tots els testimonis que mantenien posicions polítiques i ideològiques ben afirmades l'any 1936 segueixen mantenint les mateixes posicions i els seus arguments prop de setanta anys després, tant en el bàndol dels vençuts com en el dels vencedors. Encara que hom hagi canviat amb el pas del temps, en la majoria de casos hom segueix defensant la seva actuació durant la guerra. Molt poques vegades es produeix un reconeixement explícit d'errors i una autocrítica. És veritat que, en algun cas, hi ha protagonistes que diuen explícitament que "vam cometre errors" o "ens vam equivocar". Però són els mínims. La reivindicació del passat comporta, gairebé sempre, la reivindicació de la política i de l'actuació que hom va desenvolupar. És clar que aquesta eventualitat es dona només en el cas d'aquelles persones que durant la guerra van tenir un compromís polític o social d'un o altre signe, mentre que no apareix en les persones que no tenien una significació política determinada.

A partir de tot aquest seguit de consideracions, és com cal plantejar la memòria concreta que hom té de la guerra civil a Catalunya i que sintetitzaria en els següents aspectes:

- En primer lloc, en gairebé tots els testimonis es dona una visió extraordinàriament positiva dels anys de la República. Són els anys en què pels protagonistes eren joves, molts d'ells es trobaven en edat escolar: fou quan es va introduir l'ensenyament del català i amb català a l'escola. Aquesta situació és recordada per gairebé tothom. Són els anys de la primera autonomia, després de dos-cents anys de manca d'institucions d'autogovern. Són realment uns anys "elèctrics", d'un dinamisme esfereïdor, en què els joves comencen a militar en partits i organitzacions sindicals molts joves i en què hom considerava la República com el règim que modernitzaria i transformaria radicalment les obsoletes estructures de l'estat. És veritat que en la memòria hi ha també els fets conflictius que es varen produir durant aquests anys: la conflictivitat social, la revolució d'octubre de 1934, la repressió subsegüent, però predomina una certa mitificació dels anys republicans. I només en alguns testimonis clarament de dreta es fa referència al desordre i a la violència política que van predominar durant aquests anys. És especialment paradigmàtic el record de la Núria Folch, que va començar a militar en el Bloc Obrer i Camperol i va acabar sent una militant catòlica i catalanista⁸.

- Ja entrats en l'esclat de la guerra, tothom recorda el 19 de juliol de 1939. S'hagi viscut des d'on s'hagi viscut i s'hagi tingut el paper que s'hagi tingut, el record de la jornada que va donar inici a la guerra és molt nítid en gairebé tothom. És clar que es tractava d'un dia paradigmàtic: per uns la derrota dels militars va oferir la possibilitat d'iniciar una nova etapa en la història de Catalunya. Per altres, en canvi, va ser l'inici d'un període tèrbol que es va allargar pràcticament durant tota la guerra. Però en qualsevol cas, el record que hom té de la jornada, del què estava fent o de com

⁸ El seu testimoni es pot consultar a PAGÈS, P.; PÉREZ, A. (2003): *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939). Testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya*. Pagès editors. Lleida. Especialment a la pàgina 22.

se'n va assabentar de l'inici de la guerra és molt viu. Gairebé tothom recorda com va conèixer l'inici de la insurrecció militar. Curiosament, molts pocs testimonis diuen que en aquell moment eren conscients que la insurrecció militar havia d'ésser l'inici de la guerra. I els que van intervenir en l'esclafament de la insurrecció a Barcelona són capaços de reconstruir molt fidedignament les accions que van portar a terme, com passa, per exemple, en els casos de Salvador Clot o Manuel Alberich, tots dos militants del POUM, avui ja traspassats, que va intervenir en l'assalt a Capitània, del militant de la CNT Enric Casañas, que va prendre part en l'atac a la caserna de Sant Andreu o de la miliciàna anarquista Conxa Pérez, que va participar en els combats de la caserna de Pedralbes⁹.

- Un aspecte que apareix sempre en la memòria històrica de la guerra és el de la repressió. Tot i que és un tema delicat, i que, en el cas de Catalunya, el tema esdevé complex, perquè la repressió i la violència en el decurs de la guerra civil va ser multiforme i va afectar sectors diferents en moments diferents de la guerra:

1.- Naturalment, la primera repressió va ser la que es va abatre contra els militars insurrectes, contra les dretes catalanes i contra l'Església i la religió. En aquest punt, ningú no nega l'evidència, però la valoració que hom fa és diferent en cada cas. En primer lloc, el testimoni d'aquells que la van patir, com és el cas de Marcel·lí Moreta, és extraordinàriament paradigmàtic. La majoria de testimonis deplora la repressió incontrolada, tot i que intenta buscar-ne una explicació. I sobretot destaca la significació de la repressió anticlerical: molts pocs són els que salven el paper de l'Església. I només en alguns casos, com per exemple s'esdevé amb l'historiador anarquista Abel Paz, es dona una visió de la repressió republicana molt determinada¹⁰.

⁹ PAGÈS, P.; PÉREZ, A. (2003): *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939). Testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya*. Pagès editors. Lleida. pp 68-76.

¹⁰ *Ibid.*, pp. 169-195.

2.- La segona repressió que apareix és la que va afectar els militants del POUM, a partir del mes de maig de 1937 i altres militants anarquistes. Val a dir que, en aquest cas, la memòria de la repressió esdevé determinant per la posició que adoptaren i la memòria posterior de la guerra. Per la majoria dels militants del POUM, maig del 37 representa un abans i un després. Val a dir, però, que per raons diferents, això s'esdevé pràcticament amb tothom: maig del 37 és alternativament el moment en què es redreça la situació d'ordre i estabilitat a la rereguarda republicana i quan els comunistes inicien el progressiu ascens a les institucions republicanes. La repressió que patiren els militants del POUM converteix l'episodi en fonamental en les seves vides i esdevé també per a ells l'episodi més emblemàtic de la guerra. El testimoni de José Mª Moratalla o de Wilebaldo Solano, per exemple, no deixen d'ésser colpadors¹¹.

3.- La tercera repressió és la que afecta els vençuts. I, com ja he dit abans, la memòria de la repressió franquista, sobretot entre els militants, esdevé molt viva. I en aquest punt ningú no la justifica: és evident per a tothom que es tractava d'una repressió que va aparèixer acabada ja la guerra, en un moment en què els militars vencedors haguessin pogut portar a terme una política de reconciliació i en canvi van aplicar la revenja pura i dura.

- Un altre aspecte que recull la memòria de la guerra és el que es refereix –sobretot entre els que la van viure- a la situació als fronts, als aspectes més específicament bèl·lics. En aquest punt la memòria comporta gairebé sempre el record de les penalitats sofertes al front i la insuficiència d'armament. La inferioritat militar de la República respecte als militars insurrectes esdevé lloc comú de tots els testimonis, des de la paralització del front d'Aragó durant els primers mesos de la guerra fins a la incapacitat de la República durant la batalla de l'Ebre. És interessant destacar, però,

¹¹ *Ibid.*, pp. 267-284.

que els testimonis són capaços de reconstruir amb força exactitud els combats en que van participar –des dels combats inicials que van servir per configurar el front d'Aragó- fins a batalles com la de Belchite o de l'Ebre. Altres aspectes que apareixen a la memòria són la gana –que, de tota manera, no és una sensació unànime, ni molts menys— la por que hom passa al front i l'impacte que produeixen les primeres morts, entre uns soldats que, recordem-ho, eren molts joves¹².

- Capítol apart de la memòria, i amb entitat pròpia, és el que es refereix als nombrosos aspectes que apareixen durant la guerra a la rereguarda catalana, des dels aspectes més economicosocials, fins als polítics, acabant pels que es refereixen a la vida quotidiana. Sobre aquest darrer punt, el primer aspecte que apareix en gairebé tots els testimonis es refereix a les carències alimentàries i a la gana, en particular en els testimonis que procedeixen de Barcelona i de les grans ciutats : el tema de la gana és un lloc comú a totes les guerres i postguerres, i en cas de Catalunya durant la guerra civil existeix el record de les múltiples formes que hom utilitzava per aplacar la gana, com eren les excursions que hom feia als pobles per anar a cercar subsistències, o la utilització d'un sistema que es va generalitzar durant aquests moments, com era el "troc", l'intercanvi de productes, en un moment en què la moneda havia perdut poder de compra i s'havia desvaloritzat clarament. El record a les cues davant els establiments alimentaris, a les sortides fora de Barcelona i a la gana que hom va passar a les grans ciutats –a diferència del què s'esdevenia a la Catalunya rural- és ben present a la memòria individual i col·lectiva.

L'altre aspecte que apareix en tots els testimonis de rereguarda és el dels bombardeigs que van

patir ciutats i pobles de Catalunya. La memòria dels bombardeigs sovint van associats a la por, a les alarmes, als refugis i a la destrucció. I sobretot a ciutats com Barcelona van arribar a ser tan intensos i nombrosos a partir del mes de març de 1938 que pràcticament no hi ha ningú que en deixi de fer referència. El bombardeig, d'aquesta manera, esdevé en la memòria col·lectiva la concreció de la guerra a la rereguarda, molt més que altres fenòmens, com poden ser les lleves de joves cap al front o la presència de soldats o militars pel carrer.

Pel que fa a la vida de la rereguarda, hi ha molts altres aspectes que es recorden, com és el cas del nou protagonisme de les dones. És interessant destacar que sobretot des de dones militants es produeix una sobrevaloració del paper de la dona durant la guerra : a la rereguarda perquè passa a ocupar un lloc a la producció que habitualment estava destinat a homes. És el cas, per exemple, del treball de les dones a les indústries de guerra, que a Catalunya van posseir un gran desenvolupament. I àdhuc, tot i que aquest aspecte apareix controvertit en la memòria, al front la figura de la miliciàna és destacada sobretot per aquells que la van defensar, siguin homes o dones.

- Un darrer aspecte que voldria recollir és el que es refereix a la fugida cap a l'exili : si el 19 de juliol de 1936 és recordat intensament, la marxa cap a l'exili també ho és, en aquesta ocasió amb una dosi de drama i de tragèdia considerable. Sobretot les dones recorden l'hostigament continuat a què eren sotmeses mentre fugien cap a l'exili les llargues columnes de refugiats i el tracte que van rebre per part de les autoritats franceses a la frontera. El camí cap a l'exili, des de Barcelona fins a la frontera amb França va estar solcat per abundants atacs de l'aviació alemanya i italiana i de no pocs bombardeigs, com els que va patir la ciutat de Figueres. És especialment emotiu el testimoni de Josefina Piquet, que aleshores era una nena, sobre el bombardeig que va patir a

12 El front de guerra apareix com a tema central al llibre d'ESTEBAN, H.(2003): *Amb el biberó a les fronteres. La lleva del 1941 durant la Guerra Civil*. Lleida: Pagès Editors, i a les memòries de SIGUAN, M. (2003): *La guerra als vint anys*. Barcelona: La Campana.

Figueres, i que esdevé una constatació d'allò que sovint es diu fins al tòpic : que els nens són les víctimes innocents de totes les guerres¹³.

En fi, la memòria sobre la guerra civil a Catalunya abraça molts altres aspectes, naturalment. Però el que he volgut sobretot ressaltar són aquells fenòmens que, d'alguna manera, formen part sobretot de la memòria col·lectiva d'aquella guerra. D'una guerra que, si encara té continuïtat fins el present és, naturalment, per les llargues conseqüències que va generar. Però voldria destacar, ja per acabar, que en l'actitud de la memòria, sobretot de la memòria dels vençuts no apareixen mai afany de revenja. Apareix la necessitat de donar a conèixer la seva història i la pròpia història de la guerra civil com una esperança de futur i amb la voluntat explícita de que la guerra no s'oblidi mai, justament perquè mai no es torni a repetir.

Referències bibliogràfiques

AA.DD (1988): *Catalunya i la guerra civil (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ADILLON I BAUCCELLS, M. (2001): *El último soldado del POUM. Autobiografía*. Vic.

BROUÉ, P.; FRASER, R.; VILAR, P.(1980): *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*. Barcelona: Fontamara

CASTELLVI, O. (2003): *De les txeques de Barcelona a l'Alemanya nazi*. Barcelona: Quaderns Crema.

ESTEBAN, H. (2003): *Amb el biberó a les trinxeres. La lleva de 1941 durant la Guerra Civil*. Lleida: Pagès editors.

FRASER, R. (1979): *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*. II vols. Barcelona: Ed. Crítica.

PAGÈS, P. (1987): *La guerra civil espanyola a Catalunya*. Barcelona: Els llibres de la frontera.

PAGÈS, P.; PÉREZ, A. (2003): *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939). Testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya*. Lleida: Pagès editors.

SERRA, D.; SERRA, J. (2003): *La guerra quotidiana. Testimonis d'una ciutat en guerra (Barcelona 1936-1939)*. Barcelona: Columna.

SIGUAN, M. (2002) : *La guerra als vint anys*. Barcelona: Edicions La Campana.

13 La Josefina Piquet ha deixat el seu testimoni, a banda de a les nombroses conferències que dona per instituts d'ensenyament mitjà i centres de tota mena. PAGÈS, P.; PÉREZ, A. (2003): *Aquella guerra tan llunyana i tan propera (1936-1939). Testimonis i records de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Pagès editors. Pp. 353-355 i a SERRA, D.; SERRA, J. (2003): *La Guerra quotidiana. Testimonis d'una ciutat en guerra (Barcelona 1936-1939)*. Columna: Barcelona. pp 292-301.